

УДК 351:343.851:343.915 (477.83-25)

Ю. М. ХАРУК

ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ РАЙОННИХ ВІДДІЛІВ У СПРАВАХ ДІТЕЙ В НАПРЯМКУ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Розглянуто проблему контролю діяльності відділів у справах дітей у напрямку профілактики правопорушень через призму механізмів державного управління. Узагальнено зміст і форми контролю профілактичної роботи відділів районного рівня, обґрунтовано необхідність удосконалення організаційно-методичної роботи в системі відділів у справі дітей.

Ключові слова: профілактика, правопорушення, відділ у справах дітей, контроль, державне управління, управлінське рішення, регулювання.

The problem of control of activity of departments in matters of children concerning of prophylaxis of offences through the prism of mechanisms of state administration are examined. Maintenance and forms of control of prophylactic work of departments of district level are summarized, the necessity of improvement methodical work in the system of departments in matters of children is grounded.

Key words: prophylaxis, offence, department in matters of children, control, state administration, administrative decision, adjusting.

Формування сучасної української держави відбувається в непростих економічних, соціальних умовах. На фоні знецінення загальнолюдських цінностей зниження рівня життя населення залишається досить актуальною проблема дитячої бездоглядності та правопорушень. Справа запобігання кризовим явищам у суспільстві набула загальнодержавного значення і стала предметом стурбованості та посиленої уваги широких кіл громадськості, органів державного управління та місцевого самоврядування. Саме тому для досягнення стабільного прогресу в ході реформування та вдосконалення роботи органів, що здійснюють профілактику правопорушень, бездоглядності та безпритульності, здійснюється ґрунтовне вивчення та безперервний пошук шляхів удосконалення форм і змісту контролю вищезгаданих органів, що дає змогу підвищити ефективність профілактики. Контроль дасть змогу забезпечити стабільність і динамічність розвитку системи державного управління у сфері профілактики негативних явищ серед неповнолітніх, охорону дитинства, узагальнення існуючого досвіду, визначення ефективних шляхів подолання прогалин і прогнозування подальшого розвитку державної політики в цій сфері.

Аналіз публікацій про контроль у сфері механізмів державного управління свідчить, що дана проблема досліджується в працях таких науковців, як В. Авер'янов, Ю. Битяк, В. Козбаненко, Т. Коломoeць, О. Машков, С. Мосов, Н. Нижник, О. Оболенський, Л. Приходченко, О. Полінець, О. Сушинський, І. Слободян.

В. Авер'янов розглядає контроль як елемент функцій державного управління та спосіб забезпечення законності та дисципліни в державі [13]. Інші джерела під

контролем розуміють вид державної діяльності, спрямованої на забезпечення подальшого розвитку суспільства та один із найважливіших каналів отримання об'єктивної інформації про суспільство [14]. Л. Приходченко вказує, що контроль – це облік, спостереження за чим-небудь, перевірка діяльності будь-якої іншої організації або відповідальної особи, звітність, аналіз результатів їх діяльності і виконання стратегічних планів, вжиття заходів щодо коригування таких планів для досягнення необхідних результатів [17]. А. Мельник, О. Оболенський визначають контроль як активне втручання суб'єкта управління в діяльність підконтрольного об'єкта, мета якої полягає у виявленні допущених відхилень від прийнятих вимог, діючих принципів організації і регулювання, причин цих відхилень, а також визначення шляхів подолання наявних перешкод для ефективного функціонування всієї системи [12]. Т. Коломоець під контролем розуміє керівництво діяльністю підконтрольного об'єкта [8]. І. Слободян стверджує виникнення необхідності ревізії уявлень про функції та значення контролю в державній службі [22]. О. Сушинський вказує про необхідність виокремлення контрольної гілки державної влади [21].

Існування різних точок зору на контроль дає підстави стверджувати, що це – багатопланове і багатогранне явище. Якісний контроль суттєво підвищує ефективність органів державної влади.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відносять до суб'єктів контролю в державному управлінні [12]. Об'єктами контролю є цілі, стратегії, процеси, функції і завдання, параметри діяльності, управлінські рішення, організаційні формування, їх структурні підрозділи та окремі виконавці. Взаємопов'язана сукупність контролюючого суб'єкта, контрольних дій і контрольованого об'єкта є організаційною системою контролю. Виходячи з організаційних взаємозв'язків контролюючого суб'єкта і підконтрольного об'єкта можна виділити зовнішній і внутрішній контроль [13].

Контрольну діяльність здійснюють шляхом перевірок, планових і позапланових ревізій, обстежень, витребування звітів, проведення рейдів, оглядів тощо [10]. В. Козбаненко досліджував способи та засоби здійснення контрольної функції державного управління. До методів контролю він зараховує попередній, поточний і наступний контроль та вибіркові перевірки [11]. Н. Нижник, С. Мосова та С. Машкова до методів контролю відносять експертну оцінку, доповіді, звіти, оперативні наради, засідання, статистичний метод, методи логічного осмислення процесів і дій, методи аналізу, серед яких порівняння, узагальнення, групування за певними ознаками [15].

Метою публікації є дослідження змісту, форм, методів, функцій контролю профілактики правопорушень відділів у справах дітей районних адміністрацій і моніторинг його ефективності.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- розглянути особливості контролю відділів у справах дітей та його ролі в підвищенні якості профілактики правопорушень неповнолітніх;
- проаналізувати та узагальнити основні недоліки профілактичної діяльності відділів у справах дітей, виявлених за результатами контролю.

Якщо підняти питання контролю діяльності служб у справах дітей слід підкреслити, що воно є слабовисвітленим і маловивченим. Цю проблему частково

відображено в довідках за результатами перевірок та інспектування, здійсненими міськими, обласними службами у справах дітей, а також у їхніх річних, щоквартальних, тематичних звітах [18–20]. Однак у наведених джерелах не зроблено детального аналізу та не узагальнено інформацію, здобуту в результаті контролю, не розроблено методичних рекомендацій для покращання ефективності профілактики та не визначено напрямів вдосконалення, не спрогнозовано подальшої діяльності служб.

Профілактика правопорушень неповнолітніх в Україні розглядається в площині управлінської діяльності вищої (Кабінет Міністрів), середньої (обласні адміністрації) та нижчої (районні адміністрації) ланок державної влади. Завдання низових ланок, до яких також належать відділи у справах дітей районних адміністрацій, – втілення законодавства на практиці та безпосереднє ведення профілактичної роботи, яка повинна зменшити рівень правопорушень та негативні тенденції, що їх провокують.

Організація діяльності служб у справах дітей в Україні, внутрішній контроль їх роботи здійснюється відповідно до чинної нормативно-правової бази [1–7].

На підставі вищезгаданих документів відділ у справах дітей департаменту гуманітарної політики Львівської міської ради систематично здійснює моніторинг профілактичної діяльності районних відділів у справах дітей, надає практичну та методичну допомогу на основі аналізу їх роботи. Методична робота відділу у справах дітей міської ради є одним із основних напрямів його діяльності і складовою загальнообов'язкових функцій, упровадження ефективних методів оптимізації й інтенсифікації цих функцій у м. Львові, поліпшення організації самостійної роботи відділів у справах дітей районних адміністрацій і контролю за їхньою діяльністю та професійним рівнем працівників. Обсяг і якість методичної роботи є основним критерієм оцінки діяльності відділу у справах дітей Львівської міської ради.

Районні відділи у справах дітей здійснюють дві основні функції: соціальний захист і профілактика правопорушень, бездоглядності та безпритульності. Засобами профілактичної діяльності є індивідуальна робота, що включає в себе відвідування підоблікових дітей за місцем проживання, виявлення, діагностування, аналіз причин скоєння правопорушень неповнолітніми, проведення з ними та їхніми батьками бесід з метою корекції поведінки як дітей, так і батьків, усунення чинників, що негативно впливають на сім'ю дитини. До функцій профілактичної діяльності відділу також віднесено проведення рейдів з виявлення неповнолітніх, які пропускають навчання без поважних причин, а також моніторинг виховної роботи навчальних закладів у напрямку профілактики правопорушень, надання їм методичної допомоги у проведенні днів правових знань у навчальних закладах.

За підсумками планової перевірки виявлено, що в районних відділах у справах дітей на обліку, згідно з Наказом “Про єдину електронну систему обліку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, та осіб, які бажають взяти їх на виховання” від 18 листопада 2008 р. № 4580 та на підставі наказу керівника відділу у справах дітей Львівської міської ради перебувають діти-сироти, діти, позбавлені батьківської опіки та діти, які опинились у складних життєвих обставинах. Під терміном “складні життєві обставини” законодавство розглядає умови, коли батьки ухиляються від виховання, діти зазнали насильства в сім'ї або систематично покидають місце свого постійного

проживання. Персональні дані кожної дитини, яка перебуває на обліку у відділі, вносяться в електронну базу даних і паралельно на паперових носіях заводиться особова справа, де зберігаються оригінали (копії) документів неповнолітніх, що повинні поновлюватись не рідше один раз на рік та відображають реальний стан профілактичної роботи цілого періоду перебування дитини на обліку.

Діяльності відділів у справах дітей районних адміністрацій м. Львова властиві об'єктивні та суб'єктивні недоліки. До об'єктивних віднесемо такі перешкоди в діяльності відділів у справах дітей районних адміністрацій м. Львова, як неукомплектованість штатів, відсутність статусу юридичної особи районних відділів, а також залучення працівників відділів до виконання функцій, які не входять до їх компетенції та повноважень. Суб'єктивними залишаються недоліки ведення документації та безпосередньої профілактичної діяльності. Прогалини у веденні документації впливають на якість профілактичного процесу не дуже помітно, вони можуть свідчити про халатність працівників, неспроможність керівника налагодити роботу або проблему штатної чисельності.

У процесі проведення перевірки роботи районних відділів виявлено, що типовими недоліками є помилки під час заповнення та ведення особових справ під облікових дітей, їхня неуніфікованість, наявність документів неналежного взірця, деякі документи долучаються до особової справи за особистою ініціативою працівників відділу. Зустрічаються випадки відсутності необхідних довідок, інформації про дитину та моніторингу історії профілактичної роботи з дитиною, тому за таких умов важко визначити фактичний стан справ у сім'ї, спланувати ефективні заходи профілактичної роботи. Перелік основних документів в особових справах дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, донедавна не був регламентований жодним нормативним актом, що зумовлювало неточність, плутанину в їх веденні і прийнятті невірних управлінських рішень, що, у свою чергу, знижувало ефективність профілактичної роботи відділу. Додаток до Наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту "Про затвердження примірного положення переліку документів, які зберігаються в особовій справі дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах" від 8 червня 2010 р. № 1724 передбачає наявність документів, що підтверджують відомості про дитину, внесені до картки.

Іншими прикладами прийняття неправильного управлінського рішення, що впливає на ефективність і результативність профілактики, є невірне встановлення причини взяття на облік дитини, що опинилась у складних життєвих обставинах. Це зумовлює недоцільно сплановану профілактичну роботу, несвочасність взяття на облік неповнолітнього чи безпідставність таких дій.

Складною проблемою, системним недоліком, що постає при здійсненні аналізу роботи відділів у справах дітей протягом декількох років, є вирішення долі неповнолітніх, батьки яких втратили власне житло, поставити таких дітей на облік як бездомних не можна, оскільки чинне законодавство не передбачає наявність такої категорії дітей, як бездомні. Влаштування неповнолітніх у спеціальний заклад не вирішує проблему сім'ї, лише відсуває її на деякий час до досягнення дитиною повноліття.

У роботі відділів залишається відкритим питання доцільності та здатності

продовжувати навчання в загальноосвітній школі дитини, яка стоїть на обліку у службі та перебувала на лікуванні в психіатричній лікарні. Дізнатися, чим страждає неповнолітня особа, проблематично, адже Закон України “Про психіатричну допомогу” регламентує надавати такі відомості лише в особливих випадках. Трапляється, що вищезгадані діти, навчаючись у загальноосвітній школі, систематично покидають її та мають схильність до бродяжництва.

Аналізуючи планування роботи відділів у справах дітей, можна підсумувати, що вони планують та узгоджують роботу у сфері профілактики правопорушень з кримінальною міліцією у справах дітей; центрами соціальних служб сім’ї дітей та молоді; закладами освіти та охорони здоров’я; установами дитячих юнацьких молодіжних клубів тощо. Проте часто можна простежити відсутність документального підтвердження співпраці, передбаченої планами роботи чи спільними заходами, що утруднює здійснення контролю в даній сфері. Також слід указати на недостатньо розвинуту роботу районних відділів з вищими та професійно-технічними навчальними закладами, тому її варто активізувати, плануючи спільні профілактичні заходи. Пропонуємо відділу у справах дітей департаменту гуманітарної політики Львівської міської ради цю роботу включити до власних повноважень. Також вбачаємо необхідність для районних відділів, на основі планів відділу у справах дітей Львівської міської ради розробляти спільні, детальні плани роботи з іншими органами, що займаються профілактикою негативних тенденцій у середовищі дітей та їхнім вихованням (наприклад, з управлінням сім’ї, молоді і спорту чи безпосередньо з його структурними підрозділами: установами дитячих юнацьких молодіжних клубів та центрами соціальних служб сім’ї дітей та молоді). З метою належного контролю за виконанням вищенаведених планів слід наголосити районним відділам на необхідності документального підтвердження їх виконання.

Ще одним упущенням у роботі відділів у справах дітей, що виявлено під час аналізу звітів районних відділів у справах дітей і кримінальної міліції у справах дітей, є неповна інформація про батьків, притягнених до адміністративної відповідальності за насильство над дітьми. Їх кількість не завжди підтверджується постановами суду та відповідними складеними протоколами. Не ведеться робота з дітьми, які скоїли адміністративне чи кримінальне правопорушення, або повернулися з місць позбавлення волі. Даними про дітей, які притягнені до адміністративної відповідальності за скоєне правопорушення, відділи не володіють.

Провівши ґрунтовний аналіз характеристик, долучених до особових справ під облікових дітей, виявлено низку випадків, коли дитині була потрібна допомога педагога, психолога, хоча працівники відділу провели лише профілактичні бесіди. Відділам у справах дітей у подібних ситуаціях необхідно ініціювати та координувати діяльність психолога в напрямку діагностики основних причин правопорушень, проблем у сім’ї, доцільним буде складання спільного з педагогами плану подолання негативних чинників у житті дитини та виходу із неї.

З огляду особових справ підоблікових дітей відділів у справах районних адміністрацій простежується, що батьки і діти не завжди запрошуються на засідання комісії з прав захисту дітей або у відділ у справах дітей, не завжди присутні офіційні повідомлення про запрошення. Окремою тезою слід виокремити появу тенденції в діяльності відділів у справах дітей до усунення профілактики на другий план,

порівняно із роботою в галузі соціального захисту.

З метою вдосконалення управлінської діяльності відділів у справах дітей пропонуємо внести до номенклатури справ відділів журнали реєстрації звернень громадян, де повинні уточнюватися результати їхнього розгляду; реєстрації судових повісток з відмітками про результат судового засідання та закінчення справи; проведення обстежень і журнал профілактики.

Найвними повинні бути плани роботи відділів з іншими органами, що займаються профілактикою та вихованням дітей, виконання яких документально підтверджено в журналі відлучень чи здійснення заходів або актах. До положення про відділи у справах дітей районних адміністрацій слід внести такі зміни: “відділ очолює начальник, який призначається та звільняється з посади головою районної адміністрації за погодженням чи поданням начальника відділу у справах дітей Львівської міської ради”.

Для більш ефективної профілактичної роботи відділів слід налагодити тісні відносини з кримінальною міліцією у справах дітей, дільничними інспекторами та кримінально-виконавчою інспекцією. Необхідно запровадити практику обміну інформацією про дітей та сім'ї, які перебувають на обліку в цих структурах. Лише за цих умов відділи володітимуть реальною інформацією про стан профілактики в районі та дітей, які потребують першочергового профілактичного, соціального втручання. З метою проведення профілактичної роботи діти, які перебувають на обліку, відвідуються за місцем проживання, як правило, один раз на рік або раз на пів року. На наш погляд, оптимальним буде щоквартальне відвідування. Вважаємо за доцільне запровадження моніторингу дітей, яких влаштовують у дитячі будинки за заявами батьків, що дасть можливість відділу у справах дітей не опускати їх з поля зору до повноліття.

Також слід відзначити необхідність наявності методичних матеріалів у відділі, до яких слід віднести Закони України (Конституція України та Закони України, якими відділ керується у своїй діяльності), роздаткову літературу (буклети) для підоблікових дітей, батьків, плакати для відвідувачів та іншу літературу юридичного, психологічного, педагогічного та управлінського спрямування для працівників. Важливу роль в оптимізації профілактичної роботи у м. Львові належить методичним рекомендаціям для районних відділів у справах дітей, які систематично повинен розробляти відділ у справах дітей департаменту гуманітарної політики Львівської міської ради на підставі перевірок, для того, щоб усувати виявлені недоліки.

З наведеного вище можна зробити такі висновки. Контроль відділів у справах дітей у сфері профілактики правопорушень неповнолітніх має дві форми: внутрішній і зовнішній. Внутрішній здійснюється вищою управлінською ланкою (профільним міністерством, службами у справах дітей обласної адміністрації та міської ради). Зовнішній – прокурорський нагляд та судовий контроль. Контроль дає можливість виявити основні недоліки профілактичної діяльності відділів у справах дітей та причини їх виникнення, що мають об'єктивні (проблема неуккомплектованості штату та відсутність статусу юридичної особи в окремих відділах у справах дітей) та суб'єктивні (недоліки індивідуальної роботи, недисциплінованість працівників, прийняття невірних управлінських рішень)

передумови.

Необхідною умовою покращання функціонування відділів у справах дітей, на наш погляд, є модернізація контролю з метою проведення глибокого аналізу використання методів прогнозу та оцінки системи державного управління у сфері профілактики правопорушень. Стрижневим напрямком методичної роботи відділу у справах дітей Львівської міської ради повинно стати обов'язкове включення до своєї діяльності нижче вказаних елементів, на удосконаленні яких слід зосередити особливу увагу:

- обговорення та аналіз якості, своєчасності подання звітності і надання допомоги в її формуванні, планування роботи відділу у справах дітей Львівської міської ради та районних адміністрацій, рецензування й затвердження планів;
- контроль за діяльністю відділів у справах дітей районних адміністрацій, якістю професійної підготовки працівників відділів у вигляді перевірок та заслуховування їхніх результатів на засіданнях координаційної ради з питань соціального і правового захисту дітей та запобігання правопорушенням у їх середовищі;
- забезпечення впровадження рейтингової системи оцінки діяльності відділів у справах дітей районних адміністрацій;
- надання фахових консультацій відділам у справах дітей районних адміністрацій під час вирішення резонансних справ;
- розроблення та видання методичної, інформаційної літератури, висвітлення своєї діяльності у засобах масової інформації;
- координація проведення профілактичних заходів та організація науково-методичних конференцій, семінарів, лекцій, нарад;
- моніторинг законодавства України та інформування про зміни у ньому відділи у справах дітей районних адміністрацій.

Отже, розглядаючи питання підвищення якості діяльності відділів у справах дітей в напрямку профілактики правопорушень, у роботі акцентовано увагу на значенні внутрішнього контролю для зростання дієвості та ефективності профілактики та необхідності його вдосконалення. Основним завданням управлінської діяльності в галузі профілактики залишається зменшення частки суб'єктивного фактору у виникненні недоліків профілактичної роботи відділів.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку залишається пошук шляхів удосконалення профілактичної роботи відділів у справах дітей на місцевому та районному рівнях, розробка відповідних методичних матеріалів та прогнозування подальшого розвитку на основі аналізу результативності відділів у справах дітей у сфері профілактичної діяльності.

Література:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/>
2. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/>
3. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей : постанова Кабінету міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068. – Режим доступу : <http://>

portal.rada.gov.ua/

4. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/>

5. Про затвердження Порядку ведення особової справи дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування та форми індивідуального плану соціального захисту дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування : наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 18 листопада 2008 р. № 4591. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/>

6. Про єдину електронну систему обліку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, та осіб, які бажають взяти їх на виховання : наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 18 листопада 2008 р. № 4580. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/>

7. Про Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах : наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 29 липня 2009 р. № 2669. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/>

8. Адміністративне судочинство України : [підруч.] / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. – К. : Істина, 2008. – Режим доступу : <http://radnuk.info/pidrychnuku/admin-pravo/41-kolomoets.html>.

9. *Бабінова О.* Критерії оцінки ефективності діяльності органів місцевого самоврядування: світовий досвід та Україна / О. Бабінова // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2 (3). – С. 73–78.

10. *Битяк Ю. П.* Адміністративне право України : [підручник] / Ю. П. Битяк. – К. : Юрінком Інтер 2005. – Режим доступу : http://ebk.net.ua/Book/law/bityak_admpu/zmist.htm.

11. Государственное управление: Основы теории и организации : [учебник] / под ред. В. А. Козбаненко. – М. : Статут, 2000. – 912 с.

12. Державне управління : [навч. посіб.] / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна та ін. ; за ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання-Прес, 2003. – С. 137–140. – (Вища освіта XXI століття).

13. Державне управління проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003. – С. 349–352.

14. Електронна бібліотека юридичної літератури “Правознавець”. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/books/275/20036/13/>.

15. *Нижник Н.* Контроль у сфері державного управління / Н. Нижник, О. Машков, С. Мосов // Вісн. УАДУ. – 1998. – № 2. – С. 23–31.

16. *Полінець О. П.* Контроль в державному управлінні України: теоретико-організаційні питання : дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 / О. П. Полінець. – К., 2003.

17. *Приходченко Л. Л.* Аудит адміністративної діяльності: форма, чи метод контролю / Л. Л. Приходченко. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeBu/2006-1/doc/3/02.pdf>.

18. Про порядок контролю за здійсненням органами місцевого самоврядування делегованих повноважень органів виконавчої влади. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document/.../inx55892.htm>.

19. Перевірки органів місцевого самоврядування з питань організації роботи захисту прав дітей, профілактики дитячої бездоглядності і бездомності, дитячих правопорушень, впровадження здорового способу життя. – Режим доступу : http://www.svatovo.ws/children/check_2.html.

20. Про роботу служби у справах дітей в рамках відзначення 20-річчя прийняття конвенції ООН про права дитини. – Режим доступу : <http://www.mvk.if.ua/uploads/files/585%20261109.doc>.

21. Сушинський О. Методи та форми здійснення контрольної влади / О. Сушинський // Вісник УАДУ. – 2002. – № 2. – С. 54–62.

22. Слободян І. М. Контроль у системі державної служби України / І. М. Слободян. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2004. – 20 с.

Надійшла до редколегії 19.01.2011 р.